

ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Макроекономіка. Підручник

Ірина Бобух

Тема 29. СТАЛИЙ РОЗВИТОК: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ І ПОКАЗНИКИ ВИМІРУ

Цілі сталого розвитку мають бути відображені в національних стратегіях розвитку; на їх основі необхідно створити систему виміру успішності економічних перетворень, альтернативну ВВП.

"Rio +20"¹

- 29.1. Сталий розвиток: дефініція, принципи і цілі
- 29.2. Роль скоригованих чистих заощаджень в оцінці успішності реалізації принципів сталого розвитку
- 29.3. Національне багатство як інтегральний показник сталого розвитку

Література

1. United Nations Conference on Sustainable Development "Rio +20" // United Nations. – 2012 // <http://www.uncsd2012.org/>.
2. Сталий розвиток суспільства : навч. посіб. – К., 2011.
3. World Development Indicators 2015. – Washington, D.C.: The World Bank, 2015.
4. The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C. : The World Bank, 2011.
5. Бобух І.М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України / Інститут економіки та прогнозування. – К., 2010.

29.1. Сталий розвиток: дефініція, принципи і цілі

Справедливість і сталість використання ресурсів є ключовими чинниками вибору шляху до безпечнішого, екологічно чистішого і процвітаючого світу для всіх – це було цілком слушно визначено учасниками конфе-

Бобух Ірина Миколаївна (irinr@ukr.net), д-р екон. наук; провідн. наук. співроб. відділу економічного зростання та структурних змін в економіці ДУ "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України".

¹ Report of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio de Janeiro, Brazil 20–22 June 2012) // United Nations. – 2012. – P. 84 // <http://www.uncsd2012.org/content/documents/814UNCSD%20REPORT%20final%20revs.pdf>.

© І.Бобух, 2015

95

ренції ООН зі сталого розвитку "Ріо +20"² 2012 року в Ріо-де-Жанейро. "Саміт Землі 2012", як її ще називають, став третьою Міжнародною конференцією зі сталого розвитку, присвяченою врегулюванню й узгодженню глобальних цілей розвитку економіки і навколишнього середовища. На цій зустрічі було підтверджено, що проблеми навколишнього середовища і розвитку, поставлені на першій Конференції ООН 1992 року³, через 20 років не лише не втратили актуальності, а і загострилися. За збереження цих тенденцій людство неминуче рухатиметься до катастрофи. Глибшого переосмислення потребують і шляхи забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості, захисту довкілля і раціонального використання ресурсів.

Низка теоретиків-прихильників концепції сталого розвитку вважають її найперспективнішою ідеологією XXI століття і навіть усього третього тисячоліття, яка мірою поглиблення наукової обґрунтованості почне витісняти всі наявні світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними і неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Термін "сталий розвиток" є офіційним аналогом англійського терміна "sustainable development", дослівний переклад з урахуванням контексту – "життєздатний, раціональний розвиток", а за змістом – "самопідтримуваний, відтворюваний розвиток", інколи його тлумачать як "усебічно збалансований розвиток". Окрім суто економічних аспектів, парадигма сталого розвитку містить вимоги щодо захисту довкілля, соціальної справедливості, боротьби з расовою і національною дискримінацією. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігнорують, у поняття сталого розвитку намагаються вкласти "зручний" зміст, вихолощуючи справжній. Так, в Україні цей термін часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, регіонів, міст, сіл, а також окремих галузей економіки. Інколи до цього додають ужиття безсистемних заходів із збереження довкілля і поліпшення санітарних умов проживання і праці людей. Таке тлумачення терміна "сталий розвиток" є не лише грубою помилкою, а і його профанацією.

З метою впровадження засад сталого розвитку в Україні установами Національної академії наук розроблено проект Концепції переходу України до сталого розвитку (далі – проект Концепції), згідно з яким сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішнього покоління не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти в них свої потреби, що передбачає узгодження екологічних, економічних і соціальних складових розвитку і неперевищення техногенного навантаження на здатність навколишнього природного середовища до самовідновлення, а також усвідомлення суспільством екологічних пріоритетів⁴. Дефініція, наведена у проекті

² United Nations Conference on Sustainable Development "Rio +20" // United Nations. – 2012 // <http://www.uncsd2012.org/>.

³ The Rio Declaration on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992) // United Nations. – 1992 // http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/RIO_E.PDF.

⁴ Концепція переходу України до сталого розвитку. Проект. Національна академія наук України, 2006. – С. 1–2.

Концепції, є розширеним трактуванням інтерпретації сталого розвитку фахівцями Світового банку (СБ) – як забезпечення для наступних поколінь такої самої кількості можливостей чи навіть більше, ніж маємо ми; причому такі можливості вимірюються фондами капіталу, що формує основу благополуччя⁵. Аналогічним є і визначення профільної Комісії ООН, що вперше репрезентувала концепцію сталого розвитку (1987), згідно з якою мета такого розвитку – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби⁶. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

– людство справді може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, щоб він відповідав потребам людей, які живуть зараз, не позбавляючи при цьому можливості майбутні покоління задовольняти свої потреби;

– обмеження, що існують у галузі експлуатації природних ресурсів, є відносними. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення;

– необхідність задоволення елементарних потреб усіх людей і надання можливості всім реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем;

– узгодження способу життя тих, хто користується надмірними коштами і майном, з екологічними можливостями планети, зокрема щодо використання енергії;

– досягнення відповідності розмірів і темпів збільшення населення з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Приклади напрямків упровадження концепції:

– будівництво доріг, будівель тощо має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень – щоб не погіршувати стан довкілля;

– зростання виробництва зерна має відбуватися не за рахунок виснаження чи будь-якого іншого погіршення якості ґрунту;

– у місцевостях видобутку корисних копалин створення підприємств, що не залежать від видобутку, щоб після вичерпання запасів майбутні покоління (а часто і теперішнє) не мали економічних проблем;

– компенсування заробітною платою затрат на відновлення здоров'я, погіршене через виконувану людиною роботу;

– застосування медичних препаратів і хірургічних операцій має не лише розв'язувати поточні проблеми, але й не призводити до погір-

⁵ Див.: Kunte A. Estimating National Wealth: Methodology and Results / Kunte A., Hamilton K., Dixon J., Clements M. – Washington, D.C.: The World Bank, 1998; Serageldin I. Sustainability and the Wealth of Nations: First Steps in an Ongoing Journey / I. Serageldin // Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs Series; No 5.– Washington, DC: World Bank, 1996.

⁶ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future // UN. – 1987 // <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.

шення стану здоров'я пацієнта в майбутньому, а також здоров'я наступних поколінь;

– навчання і робота жінок не має призводити до відмови від виконання основної природної функції – народження дітей. Найбільша шкода, яка може бути завдана майбутнім поколінням, – це пряме їх знищення.

Складові концепції сталого розвитку.

Ця концепція часто "розмиває" межі, штучно створені між дисциплінами та ідеологіями, зводячи разом стейкхолдерів із широким спектром інтересів для обговорення майбутнього нашого суспільства і його місця у природі. У ній поєднано три аспекти (три стовпи сталості): економічний, соціальний та екологічний (рис. 1).

Рисунок 1. Триєдина концепція сталого розвитку

Джерело: Sustainable Development // <http://www.thesustainableleader.org/sustainable-development/>.

Економічна складова. Економічний підхід до концепції сталого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса – Ліндаля, який може бути отриманий за умови як мінімум збереження сукупного капіталу, який і створює цей дохід. Концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів, застосування природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, у тому числі за видобутку і переробки сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів.

У процесі розв'язання питань, який капітал має зберігатися (фізичний, природний чи людський) і якою мірою різні види капіталу є взаємозамінними, а також за вартісного оцінювання цих активів, особливо екологічних ресурсів, виникають проблеми з інтерпретацією і розрахунками. Розрізняють два види сталості – слабку, коли йдеться про не зменшуваний у часі природний і виробничий капітал, і сильну, коли частина прибутку від продажу невідновлюваних ресурсів спрямовується на збільшення цінності відновлюваного природного капіталу.

Соціальна складова сталості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, у тому числі на скорочення кількості руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом такого підходу є справедливий розподіл благ. Бажаним також є збереження культурного капіталу і розмаїття у глобальних масштабах

і повніше використання практики сталого розвитку, наявної в невідоміючих культурах. Щоб досягти сталості розвитку, сучасному суспільству доведеться створити ефективнішу систему ухвалення рішень, за якої враховуватимуть історичний досвід і підтримуватимуть плюралізм. Важливим є досягнення не тільки внутрішньо-, а й міжгенераційної справедливості. У рамках соціального аспекту концепції людина є і об'єктом, і суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головну цінність, концепція сталого розвитку передбачає, що людина має брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти ухваленню і реалізації рішень, контролювати їх виконання.

Екологічна складова. З екологічної точки зору сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Велике значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Більше за те, поняття природних систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, наприклад, міста. Особливої уваги слід приділяти збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереженню їх в ідеальному статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення.

Єдність концепцій. Узгодження всіх поглядів та їх переклад на мову конкретних заходів щодо досягнення сталого розвитку – завдання величезної складності, оскільки всі три елементи сталого розвитку треба розглядати збалансовано. Важливими є також механізми взаємодії цих трьох концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи, породжують такі завдання, як досягнення справедливості в межах поколінь (наприклад, щодо розподілу доходів) і надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного й екологічного елементів породив ідеї щодо вартісної оцінки зовнішніх впливів на навколишнє середовище. Нарешті, зв'язок соціального й екологічного елементів привернув інтерес до таких питань, як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, зокрема, участь населення у процесі ухвалення рішень і дотримання прав майбутніх поколінь. Особливої ваги ці питання набувають у світлі поглиблення світогосподарської диспропорційності та формування дисбалансів у різних сферах⁷.

Зі сталим розвитком безпосередньо пов'язаний важливий напрям в економічній науці, що сформувався в останні два десятиліття, – "*зелена*" економіка, представники якого вважають, що економіка є залежним компонентом природного середовища, в якому вона існує. Концепція "зе-

⁷ Див.: Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України. – К., 2012.

леної" економіки містить ідеї багатьох інших напрямів економічної науки і філософії, таких як феміністська економіка, постмодернізм, ресурсорієнтована економіка, екологічна економіка, економіка довкілля, антиглобалістика, теорія міжнародних відносин тощо.

Теорія "зеленої" економіки базується на таких аксіомах:

– неможливо нескінченно розширювати сферу впливу в обмеженому просторі;

– неможливо вимагати задоволення нескінченно зростаючих потреб в умовах обмеженості ресурсів;

– усе на Землі є взаємопов'язаним.

Прихильники "зеленої" економіки критикують неокласичну школу за те, що в її межах природні та соціальні чинники зазвичай розглядають як екстерналії, у кращому разі їх вважають фіксованими і не аналізують у динаміці. "Зелені" економісти твердять, що економічне зростання є непорозумінням, оскільки воно суперечить першій аксіомі. "Ростизм" (Growthism), наголошують прихильники "зеленої" економіки, порушує діяльність екосистеми.

"Зелені" економісти пропонують установити податок Тобіна в розмірі 1% від усіх міжнародних торговельних угод і спрямовувати зібрані кошти бідним країнам, щоб загальмувати зростаючу диференціацію між розвиненими і не дуже розвиненими країнами. Крім цього, пропонують використовувати категорію "природний капітал" (Natural capital) замість категорії "природні ресурси", котра свідчить про пасивну роль природи в економіці.

Конкретним кроком на шляху до сталого розвитку стало ухвалення за результатами Саміту тисячоліття ООН Декларації тисячоліття⁸. Серед головних цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), затверджених у Декларації, – відстоювання принципів людської гідності, рівності й справедливості та позбавлення світу від крайньої бідності. Загалом було намічено вісім цілей і комплекс прив'язаних до конкретних термінів завдань. Визначено також план дій щодо розв'язання нагальних проблем, зокрема, зниження рівня бідності, розвитку освіти, припинення поширення ВІЛ/СНІДу і туберкульозу, захисту навколишнього середовища, сприяння гендерній рівності.

Аналізуючи успіхи останнього часу в досягненні ЦРТ, Пан Гі Мун у доповіді ООН за 2014 рік⁹ зазначив, що в житті людей уже відбулися значні зміни. Масштаби бідності у світі було скорочено удвічі за п'ять років раніше встановленого терміну (до 2015 року). Завдяки узгодженим спільним діям національних урядів, міжнародної спільноти, громадянського суспільства і приватного сектора у людей з'явилася надія і розширилися можливості. Проте ще багато чого належить зробити. Потрібно діяти більш рішуче і цілеспрямовано там, де існують дуже серйозні вади і нерівність. Зусилля щодо досягнення ЦРТ мають стати наріжним каменем у створенні міцного фундаменту для дій у сфері розвитку після 2015 року.

⁸ Декларация тысячелетия Организации Объединённых Наций / Принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.

⁹ Цели развития тысячелетия: доклад за 2014 год / ООН. – Нью-Йорк. – 2014 // <http://www.un.org/ru/millenniumgoals/pdf/Russian2014.pdf>.

Сьогодні держави-члени робочої групи¹⁰ жваво обговорюють питання про визначення Цілей сталого розвитку (ЦСР), які складуть основу програми розвитку на період після 2015 року.

Цілі сталого розвитку, запропоновані ООН як основа програми розвитку на період після 2015 року, є такими:

- 1) викорінення бідності в усіх її формах;
- 2) позбавлення від голоду, досягнення продовольчої безпеки, покращення харчування, становлення сталого сільського господарства;
- 3) забезпечення здорового способу життя і сприяння добробуту всіх людей;
- 4) забезпечення всебічної якісної освіти і сприяння навчанню впродовж життя для всіх;
- 5) досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок;
- 6) забезпечення доступу до водних ресурсів, управління ними і санітарії для всіх;
- 7) забезпечення доступу до надійної, сталої та сучасної енергетики для всіх;
- 8) сприяння тривалому, всеохоплюючому і сталому економічному зростанню з забезпеченням повної та продуктивної зайнятості й гідної роботи для всіх;
- 9) побудова сталої інфраструктури, сприяння всебічній і сталій індустріалізації, стимулювання інновацій;
- 10) скорочення нерівності у країнах і між країнами;
- 11) досягнення високого рівня безпеки і сталості в містах та інших населених пунктах;
- 12) запровадження патернів виробництва і споживання на засадах сталості;
- 13) ужиття невідкладних заходів із боротьби зі зміною клімату та її наслідками;
- 14) збереження і раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів для забезпечення сталого розвитку;
- 15) захист, відновлення і сприяння сталому використанню земних екосистем, лісів, боротьбі з опустелюванням, зупиненню і реверсу процесу деградації земель, припинення втрати біорозмаїття;
- 16) сприяння формуванню мирних суспільств, забезпечення доступу до правосуддя всім, створення ефективних установ на всіх рівнях;
- 17) зміцнення засобів імплементації та ревіталізації глобального партнерства.

29.2. Роль скоригованих чистих заощаджень в оцінці успішності реалізації принципів сталого розвитку

Важливим кроком у напрямку трансформації існуючих показників, що відбивають процес реалізації у країнах принципів сталого розвитку, стало врахування екологічних чинників, обсягів природоресурсного ви-

¹⁰ Open working group proposal for Sustainable Development Goals / UN // <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1579SDGs%20Proposal.pdf>.

снаження й освітніх видатків у процесі обчислення заощаджень. Фахівці Світового банку на основі чистих національних заощаджень розраховують *скориговані чисті заощадження* (СЧЗ) шляхом додавання до чистих національних заощаджень видатків на освіту і віднімання обсягів використання мінеральних, енергетичних і лісових ресурсів, а також збитків від викидів діоксиду вуглецю і забруднення твердими відходами (рис. 2).

Скориговані чисті національні заощадження	Виснаження мінеральних ресурсів	Енергетичне виснаження	Чисте виснаження лісових ресурсів	Збитки від викидів діоксиду вуглецю	Збитки від забруднення твердими відходами	Споживання основного капіталу
Видатки на освіту	Чисті національні заощадження					Споживання основного капіталу
	Валові національні заощадження					Суспільне і приватне споживання
Чисті поточні трансферти	Валовий національний доход					

Рисунок 2. Взаємозв'язок валового національного доходу і скоригованих чистих заощаджень

Побудовано автором на підставі даних: World Development Indicators 2015. – Washington, D.C.: The World Bank, 2015.

Таким чином, скориговані чисті заощадження відбивають поточні щорічні зміни показників, які характеризують, зокрема, певні аспекти використання природних ресурсів, не відбиваючи при цьому їх загальний обсяг. Цим можна пояснити відносно низьке значення показника для України (-4,7 2013 року) (табл. 1), природоресурсний потенціал якої є значним, незважаючи на високу інтенсивність його використання, чого не врахували в цьому форматі фахівці Світового банку.

Порівняння, зроблені за окремими параметрами цих розрахунків, свідчать, зокрема, що рівень видатків на освіту стосовно валового національного доходу в Україні є досить високим: 2013 року він становив 6,0%, при цьому у Греції цей показник дорівнював 3,2%, у Польщі – 5,1%, у США – 4,8% (рис. 3). Проте ВНД в Україні є набагато нижчим, ніж в інших досліджуваних країнах і особливо країнах із високим рівнем доходу. До того ж неправомірним є ототожнення змін у видатках на освіту з загальними змінами в обсягах людського капіталу, який має набагато більше параметрів формування.

Недостатньо інформативними є також викладки щодо природоресурсного виснаження країн, оскільки його обчислення здійснюють без урахування загального обсягу природоресурсного потенціалу, який у низці країн є значним, незважаючи на його інтенсивне використання. Експерти Світового банку наголошують на неможливості в цьому форматі розрахувати щорічні зміни у вартісних обсягах земель сільськогосподарського призначення, оскільки такі зміни проявляються впродовж періоду, що перевищує один рік. Продуктивність земель залежить від сукупної дії чинни-

ків, включаючи якість земель, погодні умови, технології, ефективність менеджменту тощо. Усі ці чинники змінюються з року в рік і їх довготерміновий вплив на вартість земель сільськогосподарського призначення визначити досить важко¹¹.

Таблиця 1

Структура валових і скоригованих чистих заощаджень країн світу (2013), % від ВНД

Країна	Валові національні заощадження	Споживання основного капіталу	Видатки на освіту	Виснаження лісових ресурсів	Енергетичне виснаження	Мінеральне виснаження	Збитки від викидів діоксиду вуглецю	Збитки від забруднення твердими відходами	Скориговані чисті заощадження
Україна	10,2	14,6	6,0	0,0	1,8	2,0	1,8	0,6	-4,7
Греція	11,2	18,9	3,2	0,0	0,0	0,1	0,3	0,2	-5,1
Словаччина	22,2	21,4	3,8	0,4	0,0	0,0	0,4	0,3	3,5
Чехія	25,4	23,8	4,2	0,0	0,1	0,0	0,6	0,2	4,8
Хорватія	19,8	17,0	4,2	0,9	0,7	0,0	0,4	0,4	4,7
США	17,1	15,5	4,8	0,0	0,8	0,1	0,3	0,2	5,1
Словенія	25,0	20,7	5,4	0,3	0,0	0,0	0,3	0,2	8,8
Угорщина	24,6	18,3	4,5	0,0	0,4	0,0	0,4	1,0	9,0
Польща	19,0	11,7	5,1	0,2	0,3	0,2	0,7	0,6	10,3
Німеччина	25,2	17,4	4,8	0,0	0,1	0,0	0,2	0,2	12,1
Норвегія	36,9	14,1	6,2	0,0	8,6	0,0	0,1	0,0	20,2
Швейцарія	35,9	19,8	4,8	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	20,7
Китай	51,5	18,2	1,8	0,0	1,9	1,4	1,2	0,4	30,3
Світ	25,5	15,2	4,3	0,1	2,0	0,5	0,5	0,3	11,1
Країни з низьким і середнім доходом	35,7	13,3	3,1	0,4	3,3	1,0	0,9	0,5	19,3
Країни з високим доходом	21,2	16,1	4,8	0,0	1,4	0,2	0,3	0,2	7,8
Зона євро	22,0	17,8	4,9	0,0	0,1	0,0	0,2	0,1	8,7

Джерело: World Development Indicators 2015. – Washington, D.C.: The World Bank, 2015.

В Україні тенденції змін обсягу скоригованих чистих заощаджень щодо ВНД були майже аналогічними відповідним змінам у відносних обсягах ЧНЗ: стрімке зростання у 2000–2004 роках змінилося нерівномірним зменшенням з 2004 року до 2014-го (рис. 4). Причому цим трансформаціям передували від'ємні значення СЧЗ у другій половині 1990-х років, які сягнули свого мінімуму (-6,5%) 1998-го внаслідок як низьких значень чистих національних заощаджень, так і доволі істотної "коригуючої" частини показника СЧЗ, що, згідно з трактуванням сутності показника фахівцями Світового банку, є свідченням невідповідності економічних результатів принципам сталого розвитку. За інтерпретацією відносних обсягів скоригованих чистих заощаджень експертами Світового банку, якщо показник СЧЗ відносно ВНД є від'ємним, у країні зменшуються запаси капіталу і знижується суспільний добробут.

¹¹ Див.: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C.: The World Bank, 2011. – P. 38.

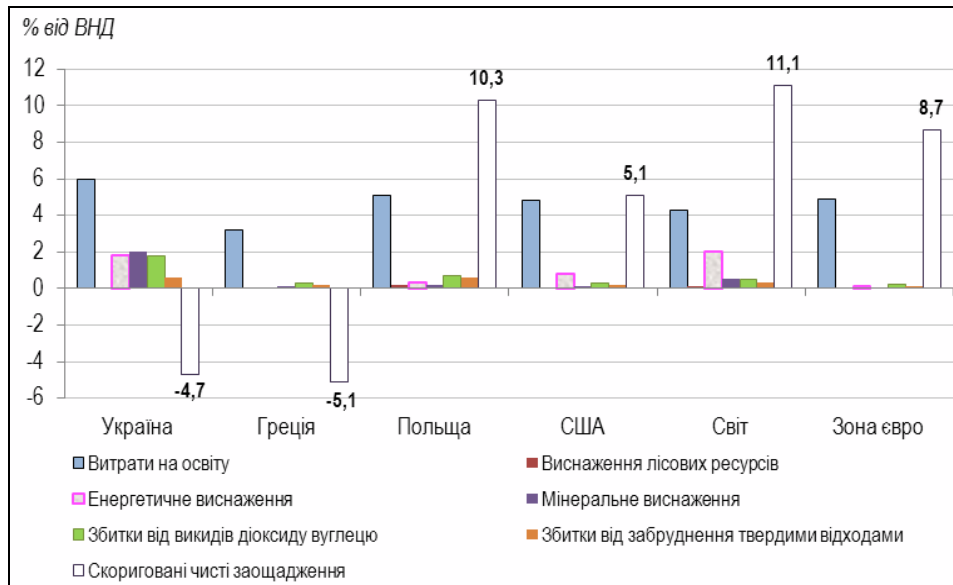

Рисунок 3. Співвідношення компонентів скоригованих чистих заощаджень в Україні та країнах світу (2013), % від ВНД

Розраховано автором на підставі даних: World Development Indicators 2015: Towards a broader measure of savings // The World Bank. – 2015 // <http://wdi.worldbank.org/table/4.11>.

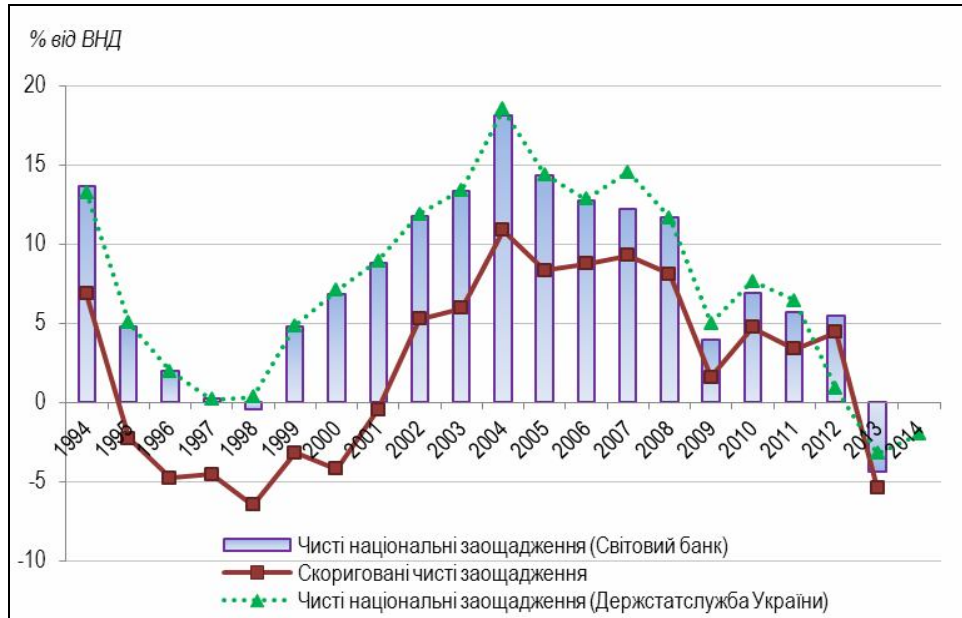

Рисунок 4. Динаміка співвідношення чистих національних і скоригованих чистих заощаджень в Україні, % від ВНД

Розраховано автором на підставі даних: Зведені національні рахунки України за I–IV кв. 2014 р. // Держстатслужба України. – К., 2014–2015 // <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Національні рахунки України за 2013 р.: Стат. бюлетень // Держстатслужба України. – К., 2014; Національні рахунки України за 2012 р.: Стат. зб. // Держстатслужба України. – К., 2014; Adjusted net savings, including particulate emission damage (% of GNI) // The World Bank. – 2015 // <http://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.SVNG.GN.ZS>.

Проте різниця між скоригованими чистими і чистими національними заощадженнями щодо ВНД найменшою у країні була 2000 року (-11,0%), що пов'язано з різким посиленням енергетичного виснаження економіки – на 2,4 в. п. упродовж року, до -4,2% (рис. 5). Формування загальної тенденції до збільшення від'ємної різниці в 1998–2000 роках, окрім зростання відносних обсягів енергетичного виснаження економіки, було обумовлене скороченням витрат на освіту (на 1,1 в. п. 1998 року і на 0,23 в. п. 1999-го і 2000-го), а також поступовим збільшенням збитків від викидів діоксиду вуглецю – на 2,9 в. п. упродовж 1997–2000 років.

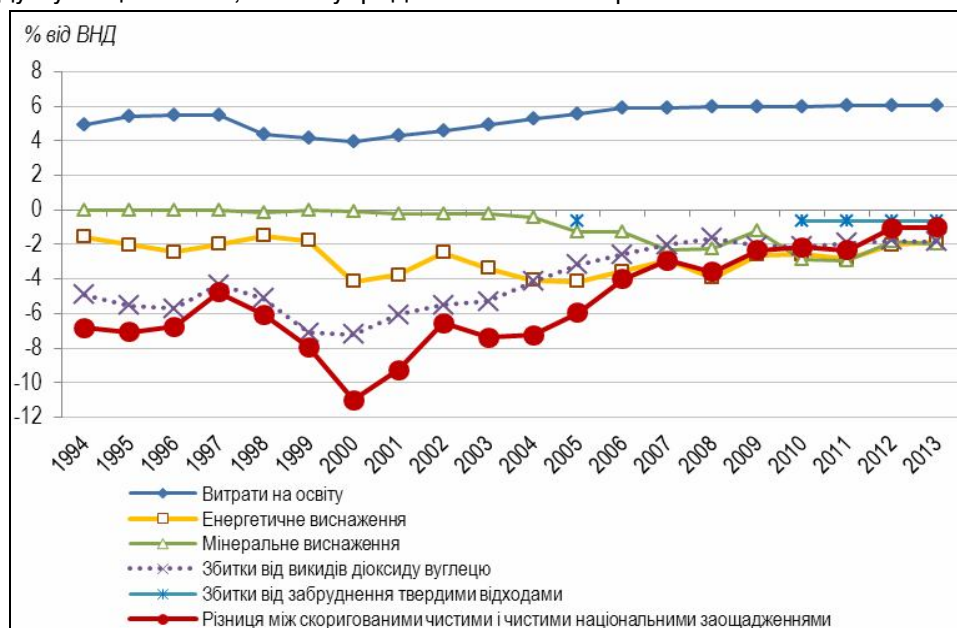

Рисунок 5. Динаміка пропорцій компонентів різниці між скоригованими чистими і чистими національними заощадженнями в Україні, % від ВНД

Розраховано автором на підставі даних: Economy & Growth // The World Bank. – 2015// <http://data.worldbank.org>.

З 2000-го до 2013 року від'ємна різниця між скоригованими чистими і чистими національними заощадженнями в Україні щодо ВНД поступово скорочувалася – з -11,0% до -1,0% ВНД. Позитивна динаміка сальдо, що відбиває покращення освітньо-екологічної складової СЧЗ, спостерігається на тлі досить істотного коливання рівня чистих національних заощаджень щодо ВНД, який збільшився з -0,4% 1998 року до 18,1% 2004-го, а в подальшому, 2013-го, зменшився до -4,4%. Відповідно до логіки інтерпретації показника СЧЗ його розробниками, якщо його обсяг відносно ВНД є позитивним, збільшуються обсяги багатства і зростає благополуччя¹², тобто зменшення різниці між СЧЗ і ЧНЗ в Україні мало б свідчити про позитивні зміни в системі координат сталого розвитку. Проте покращення освітньо-екологічної складової СЧЗ було спричинено радше

¹² Ibid.

катастрофічним скороченням вітчизняних обсягів промислового виробництва на тлі незмінного відносного обсягу видатків на освіту. В абсолютному вимірі обсяги цих видатків в Україні порівняно з іншими державами є дуже низькими, а потенційні можливості реалізації людського потенціалу гальмуються дуже низькими вартісними обсягами і якістю інших видів капіталу, зокрема соціального й основного.

На відміну від динаміки відносних обсягів скоригованих чистих заощаджень, переломний момент між зростанням і падінням яких стався 2004 року, максимальний абсолютний обсяг СЧЗ спостерігався 2007-го (рис. 6). Проте 2009 року скорочення обсягу СЧЗ у постійних цінах також було істотним – майже в 6 разів із подальшим нерівномірним збільшенням до 2012-го, коли їх величина становила 14,1 млрд грн у цінах 2002 року і 30,9 млрд грн у цінах 2007-го.

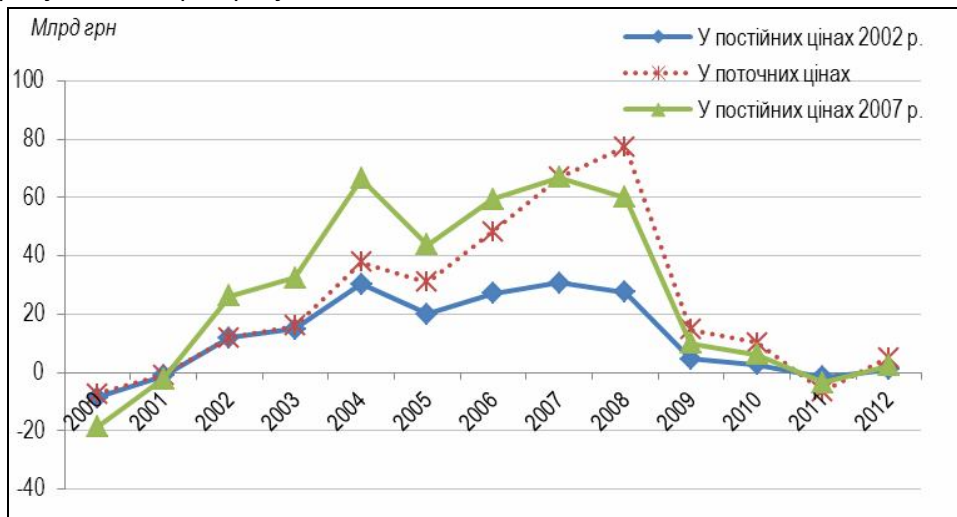

Рисунок 6. Динаміка обсягів скоригованих чистих заощаджень в Україні, млрд грн

Розраховано автором на підставі даних: Зведені національні рахунки України за I–IV кв. 2014 р. // Держстатслужба України. – К., 2014–2015 // <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Національні рахунки України за 2013 р.: Стат. бюлетень // Держстатслужба України. – К., 2014; Національні рахунки України за 2012 р.: Стат. зб. // Держстатслужба України. – К., 2014; Національні рахунки України за 2011 р.: Стат. зб. // Держстатслужба України. – К., 2013; Національні рахунки України за 1990–2000 рр.: Стат. зб. // Держстатслужба України. – К., 2002; Adjusted net savings, including particulate emission damage (% of GNI) // The World Bank. – 2015 // <http://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.SVNG.GN.ZS>.

В Україні, як і у Греції, США, Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині, впродовж 2000–2013 років величина скоригованих чистих заощаджень переважно була меншою за 10-відсоткове порогове значення¹³ (рис. 7). Певне покращення на початку 2000-х років змінилося стрімким погіршенням 2004-го, що посилювалося 2009 і 2013 років.

¹³ За методологією Світового банку, якщо СЧЗ перевищують принаймні 10% ВНД, розвиток країни є сталим. Якщо є нижчими за -10% відносно ВНД, розвиток країни не є сталим. Див.: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C.: The World Bank, 2011. – P. 37–38.

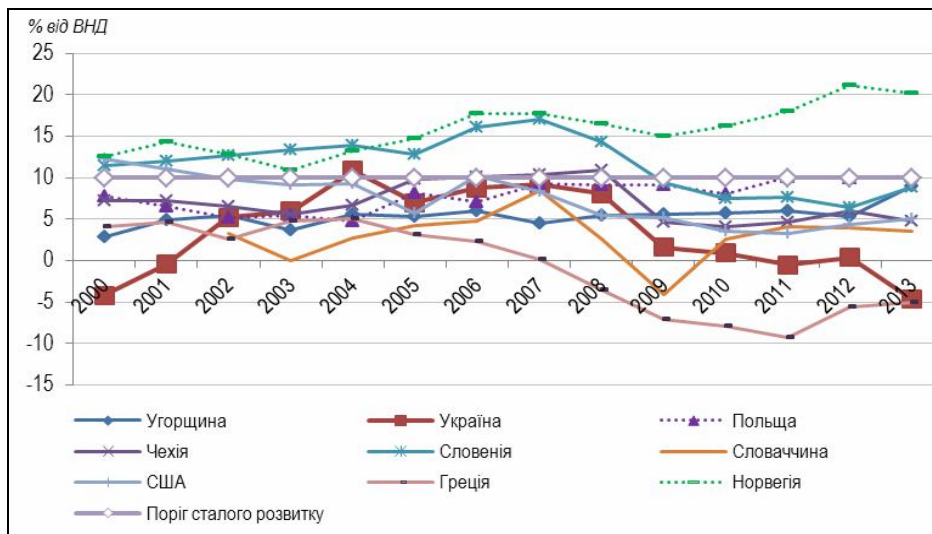

Рисунок 7. Динаміка пропорцій СЧЗ в Україні та країнах світу, % від ВВП

Розраховано автором на підставі даних: Adjusted net savings, including particulate emission damage (% of GNI) // The World Bank. – 2015 // <http://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.SVNG.GN.ZS>.

Причому подібно до Греції, низький обсяг СЧЗ відносно ВВП в Україні був, передусім, наслідком низьких обсягів чистих національних заощаджень (рис. 8).

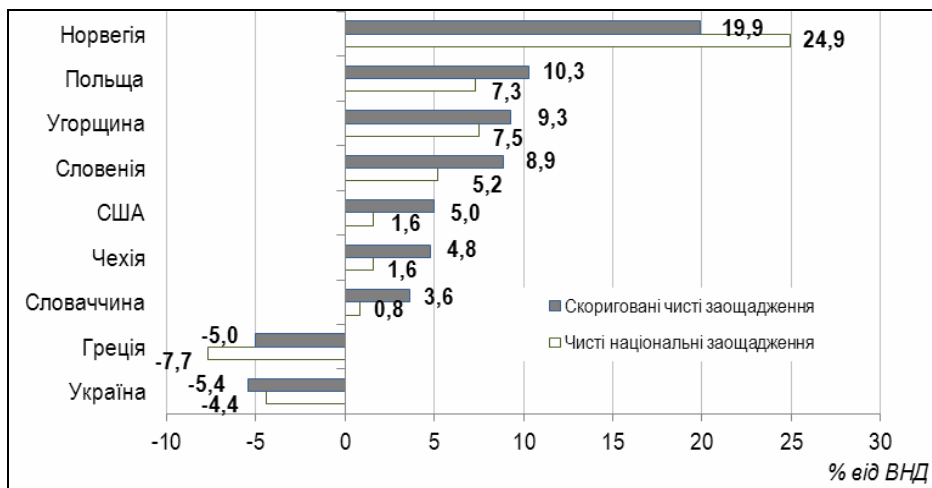

Рисунок 8. Співвідношення чистих національних і скоригованих чистих заощаджень в Україні та країнах світу (2013), % від ВВП

Розраховано автором на підставі даних: World Development Indicators 2015: Towards a broader measure of savings // The World Bank. – 2015 // <http://wdi.worldbank.org/table/4.11>.

Урахування екологічних чинників, обсягів природоресурсного виснаження й освітніх видатків у процесі обчислення заощаджень стало важливим кроком у напрямку трансформації існуючих показників для відбиття

успіхів реалізації у країнах світу принципів сталого розвитку. Проте ці показники відбивають лише потокові зміни відповідних величин, не беручи до уваги загального акумульованого і використаного обсягу ресурсів як потенціалу економічного розвитку.

Слід зауважити, що фахівці Світового банку небезпідставно вважають скориговані чисті заощадження головним чинником змін в обсязі національного багатства (НБ) країн (але з уточненням, що ці зміни сконцентровані в рамках природоресурсного капіталу)¹⁴. Особливу увагу за дослідження змін в обсягах СЧЗ і НБ з 1995 року до 2005-го експерти Світового банку приділили їх обсягам на одну особу, адже якщо чисельність населення зростає, то загальні обсяги багатства також мають збільшуватися, щоб забезпечувати навіть незмінні подушові пропорції. За висновками фахівців СБ, якщо СЧЗ збільшуються темпами, достатніми для забезпечення принаймні незмінних обсягів національного багатства на одну особу (цей індикатор отримав назву "індекс Мальтуса"¹⁵), розвиток країни є сталим. Виходячи з цих даних, дослідники Світового банку розраховують додатковий обсяг СЧЗ, необхідний для отримання нульової зміни в обсязі національного багатства на одну особу. Цей показник, приміром, у Бразилії дорівнює 3,5% ВНД, у ПАР – 4,8%, у США – 2,0% (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив зростання кількості населення на обсяг скоригованих чистих заощаджень і зміни в подушових обсягах національного багатства (2005)

Країна	ВНД на одну особу, дол.	Рівень приросту населення, %	СЧЗ на одну особу, дол.*	Зміни в національному багатстві на одну особу, дол.*	Розрив в обсязі СЧЗ, % від ВНД**
1	2	3	4	5	6
Україна	1809	-0,8	154	261	-
Польща	7788	0,0	317	329	-
Бразилія	4616	1,4	170	-163	3,5
Індія	735	1,4	147	84	-
Гонконг, Китай	25633	0,9	4806	3557	-
Південноафриканська Республіка	5073	1,1	-6,3	-245	4,8
Центральноафриканська Республіка	334	1,3	-15	-95	28,4
Республіка Конго	1010	3,0	-611	-1128	111,7
Азербайджан	1382	1,0	-111	-260	18,8
США	41966	0,9	182	-821	2,0
Греція	21798	0,4	217	-35	0,2

* у четвертій і п'ятій колонках відображено два альтернативні виміри нагромадження капіталу, що враховують зміни в кількості населення: СЧЗ на одну особу і зміни в обсязі національного багатства на одну особу. Різниця між цими двома вимірами обумовлена індексом Мальтуса;

** у шостій колонці показано, який додатковий обсяг заощаджень (у % від ВНД) потрібен для отримання нульової зміни в обсязі національного багатства на одну особу.

Джерело: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – The World Bank, 2011.

¹⁴ The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C.: The World Bank, 2011.

¹⁵ Індекс Мальтуса – сума, на яку має зростати впродовж року обсяг скоригованих чистих заощаджень для утримання обсягу національного багатства на одну особу на незмінному рівні.

СЧЗ відіграють досить важливу роль у процесі дослідження обсягів використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і видатків на освіту як чинників економічного розвитку і формування національного багатства. Проте національне багатство слід розглядати в ширшому сенсі, ніж у теперішніх дослідженнях СБ та існуючій методології складання системи національних рахунків (СНР).

29.3. Національне багатство як інтегральний показник сталого розвитку

У світлі пошуків нових макроорієнтирів, альтернативних ВВП, особливого значення набувають показники у форматі запасів. Так, на конференції ООН зі сталого розвитку "Ріо +20" було зазначено важливість вивчення альтернатив ВВП саме у сфері виміру багатства і підкреслено необхідність урахування екологічних і соціальних чинників. Таким альтернативним показником має стати національне багатство, що, з одного боку, відбиває ресурсний каркас економічного розвитку у вимірі запасів, у тому числі не задіяних на даний час, а збережених для майбутніх проектів і поколінь, з іншого – має набагато ширше, ніж ВВП і похідні від нього показники, змістовне наповнення. Нового звучання набуває і сама проблема раціонального використання ресурсів, на якій наголошували на Саміті "Ріо +20": для викорінення бідності, покращення екологічної ситуації та забезпечення інших принципів сталого розвитку раціонально треба використовувати не лише природні, а й усі інші види ресурсів і загалом національне багатство країн.

Національне багатство як потенціал соціально-економічного розвитку країни є сукупністю наявних у державі ресурсів, на які встановлено право власності держави, юридичних і фізичних осіб-резидентів даної країни і які використовують або можуть бути використані для забезпечення реалізації економічних інтересів держави, юридичних і фізичних осіб у цілях суспільного розвитку, за винятком непогашених зовнішніх фінансових зобов'язань. Принциповими ознаками елементного складу національного багатства є високий ступінь суспільно-економічної значущості, економічна вимірність і можливість установа права власності.

Складовими національного багатства є: 1) природоресурсний потенціал (земельні, водні, біотичні, рекреаційні, мінерально-сировинні, паливно-енергетичні ресурси й екологічна місткість довкілля); 2) людський потенціал; 3) основний капітал (який включає основні засоби підприємств, установ і населення, нематеріальні активи), об'єкти незавершеного капітального будівництва й обігові кошти в запасах товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ); 4) елементи фінансового капіталу, які впливають на обсяг національного багатства. Водночас значна кількість благ або цінностей функціонує у вигляді квазібагатства. Вони виконують особливу роль у процесі відтворення національного багатства і частково відповідають його критеріальним ознакам: матеріальність/нематеріальність; можливість накопичуватися, відновлюватися, відтворюватися, відчуватися; довготерміновість використання; здатність бути предметом ринкового обігу, в силу чого вони не створюють особливої форми багатства (здебільшого це при-

таманне окремим складовим соціального й екологічного капіталу), яку можна кумулятивно обчислити у структурі інших його складових. Такі елементи соціального потенціалу (в тому числі капіталу), як довіра, норми спільної поведінки, процеси голосування, участь у референдумах, формування горизонтальних зв'язків і екологічна місткість довкілля як складова екологічного капіталу належать до квазібагатства.

Унікальність категорії багатства полягає в можливості врахування корисного ефекту від свідомо упущеного доходу внаслідок здійснення, зокрема, природоохоронних заходів, коли незадіяні виробничі можливості трансформуються у приріст багатства не у вигляді нагромадження частини виробленого продукту, а через відмову від його виробництва. Причому цінність елементів багатства може не втрачатися (а іноді й збільшуватися) через незалучення їх у виробничий процес, оскільки національне багатство характеризує не тільки відтворювальний процес і задіяний у ньому капітал, а й незадіяні ресурси соціально-економічного розвитку країни.

Національне багатство включає дві складові за ознаками залученості до процесу виробництва, розподілу і споживання товарів і послуг, а також функціями у процесі відтворення: 1) капітал, що як частина національного багатства через механізм капіталізації створює нову вартість і дохід і функціонує відповідно до економічних законів руху і самозростання, що дозволяє ідентифікувати ресурси, які на певний момент часу залучені до створення національного продукту; 2) незадіяні – некапіталізовані (на певний момент часу) ресурси, які дозволяють визначити додаткові джерела економічного зростання й основні засади економічного розвитку не лише в короткій, але й у довгостроковій перспективі (рис. 9).

Рисунок 9. Капітал і незадіяні (некапіталізовані) ресурси у складі національного багатства

Джерело: Бобух І.М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України. – К., 2010.

Відповідно до моделі, зображеної на рис. 9, на капітал і незадіяні (некапіталізовані) ресурси поділяються природоресурсний і людський потенціал, а повністю до капіталу належать елементи фінансового капіталу,

основний капітал, обігові кошти в запасах ТМЦ і об'єкти незавершеного капітального будівництва, які є результатом виробничого процесу і самі беруть безпосередню участь у продукуванні товарів і послуг. Капітал, своєю чергою, поділяється на функціонуючий та незадіяний.

Масштабність і багатоаспектність національного багатства обумовлює специфіку виміру і подання його структурних характеристик. В окремих випадках використовується вузькоспеціалізована інформація, за деякими складовими джерела даних оновлюються раз на кілька років, певні розрахунки потребують докладних довгострокових прогнозів. Щорічні зміни обсягу і структури можна аналізувати лише за тими складовими національного багатства, щодо яких наявна актуальна економіко-статистична база даних. Стосовно решти елементів НБ слід поступово розробляти й упроваджувати у практику господарювання на загальнодержавному рівні динамічнішу систему узагальнення інформації щодо них.

Зміни, які відбуваються в національному багатстві, треба відображати за всіма його складовими, проте, як зазначено вище, в СНР трактування НБ є звуженим і не збігається з трактуванням Світового банку, а на практиці обсяг НБ і щорічні зміни відображають навіть за ще меншим переліком показників, ніж це передбачено методологією СНР. У методології СНР-2008 відбулося переміщення акцентів з потоків, які вимірюють зміни в економічній вартості за певний період часу, на запаси, що вимірюють економічну вартість станом на певний момент часу. Проте ці прогресивні методологічні зміни отримали дуже обмежене втілення у практиці подання аналітичної інформації у форматі запасів. Методологію СНР розроблено за участі Світового банку, але його експерти здійснюють власні розрахунки на методологічній і методичній базі, що принципово відрізняється від підходу, закладеного в основу СНР. Результати обчислень обсягів національного багатства фахівцями СБ набувають дедалі більшої популярності через охоплення ними великої кількості країн, що надає можливість широкомасштабних міжнародних зіставлень за поданим колом показників. Але змістовне наповнення категорії "національне багатство" за їхнім підходом є досить специфічним, а його обсяг обчислюють як поточну вартість майбутнього споживання.

Нематеріальна складова, за підходом Світового банку, є найбільшою у структурі загальносвітового національного багатства – 76,5% (2005), а у структурі НБ країн із високим доходом, у тому числі країн-членів ОЕСР вона перевищує 80% (табл. 3). У деяких країнах величина нематеріального капіталу є від'ємною, що обумовлено алгоритмом його розрахунку як залишку – різниці між загальним багатством і сумою природних і вироблених ресурсів.

2000 року від'ємним були обсяги нематеріального капіталу на одну особу в Алжирі (-3,4 тис. дол.), Конго (-12,2 тис. дол.), Габоні (-3,2 тис. дол.), Сирії (-1,6 тис. дол.) і Нігерії (-2 тис. дол.). 2005-го від'ємними обсяги нематеріального капіталу на одну особу були у десяти країнах, зокрема, Анголі (-1,4 тис. дол.), Бутані (-3,8 тис. дол.), Даруссаламі (-146,2 тис. дол.). Від'ємні значення обсягів нематеріального капіталу вчені інтерпретують як такі, що свідчать про низький рівень ВВП у цих країнах (оскі-

льки багатство являє собою теперішню вартість майбутнього споживання). За більших обсягів ВВП був би вищим рівень споживання на одну особу, сукупного багатства і, відповідно, нематеріального багатства. При цьому навіть самі спеціалісти Світового банку визначення нематеріальної складової національного багатства за залишковим принципом визнають суттєвою хибою свого підходу.

Таблиця 3

Обсяг і структура національного багатства України і країн світу на одну особу (2005)

Країна	НБ на одну особу, тис. дол.	Структура НБ за складовими, % від обсягів на одну особу у країні			
		Природний капітал	Вироблений капітал	Чисті іноземні активи	Нематеріальний капітал
Україна	29,3	23,5	24,7	-1,1	52,8
Польща	135,9	6,5	15,1	-2,5	80,9
Бразилія	79,1	18,9	14,3	-2,2	69,0
Росія	73,2	42,8	24,2	-0,3	33,3
Індія	10,5	25,7	18,8	-1,0	56,6
Китай	19,2	20,9	31,3	1,5	46,4
Південноафриканська Республіка	86,2	6,6	12,9	-0,9	81,4
США	734,2	1,9	13,6	-0,9	85,4
Греція	392,8	2,0	18,9	-4,1	83,1
Ангола	13,8	96,4	21,0	-7,3	-10,0
Швеція	628,0	2,5	14,7	-1,3	84,1
Норвегія	861,8	12,8	21,2	4,2	61,7
Німеччина	547,2	1,0	18,0	1,1	79,9
Велика Британія	662,6	0,9	12,8	-1,1	87,3
Світ	115,5	6,2	17,6	-0,3	76,5
БРІКС	23,7	23,9	23,0	-0,2	53,3
Країни з низьким і середнім доходом	27,3	21,1	19,9	-1,1	60,1
Європа і Центральна Азія	72,7	21,1	18,4	-1,5	62,1
Країни з високим доходом	561,1	2,5	17,0	-0,1	80,5
ОЕСР	581,4	1,9	17,0	-0,3	81,5

Розраховано автором на підставі даних: Economy & Growth // The World Bank. – 2015 // <http://data.worldbank.org>; The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C.: The World Bank, 2011.

За результатами розрахунків фахівців СБ, обсяг нематеріального капіталу України на одну особу 2005 року дорівнював 15,5 тис. дол., або 52,8% загального обсягу НБ на одну особу, а частка природного капіталу, виробленого капіталу і чистих іноземних активів у структурі національного багатства – відповідно 23,5%, 24,7% і -1,1%.

Структура національного багатства України за цими даними в цілому відповідає структурі НБ у країнах із низьким і середнім доходом й істотно відрізняється від структури у країнах із високим рівнем доходу, в тому числі країнах-членах ОЕСР, де частка природного капіталу є в десятки разів меншою (2,5% і 1,9% відповідно), а нематеріального капіталу, навпаки, більшою (80,5% і 81,5% відповідно). Значне переважання природного капіталу у структурі НБ (як, наприклад, в Анголі, де його частка 2005 року становила 96%), як правило, є наслідком низького рівня ВВП у цих

країнах, бо вони отримують украй низьку віддачу від виробленого, людського та інституційного капіталу, що є ознакою "ресурсного прокляття"¹⁶. В Україні ця загроза є меншою, ніж в африканських країнах, але істотно більшою, ніж у переважній більшості країн із високим рівнем доходів, у тому числі країн-членів ОЕСР. Це підтверджують низькі загальні обсяги національного багатства на одну особу, які 2005 року склали 29,3 тис. дол. (збільшившись з 2000-го на 9,63 тис. дол.). Для порівняння: в Норвегії цей показник 2005 року сягнув 861,8 тис. дол., у Великій Британії – 662,6, у США – 734,2; у Швеції – 627,9 (рис. 10).

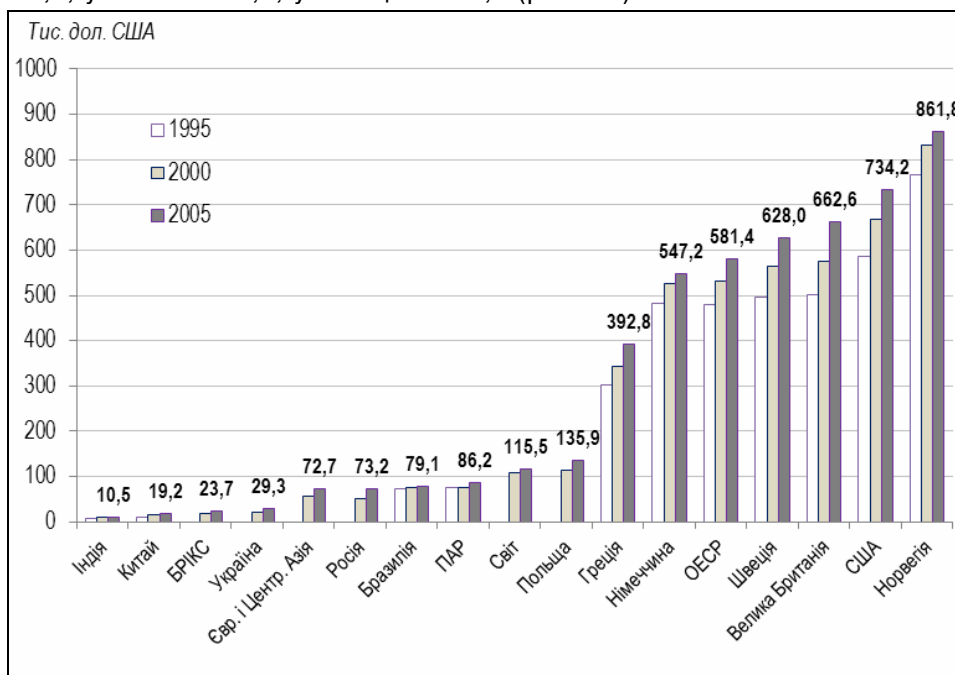

Рисунок 10. Динаміка змін в обсязі багатства на одну особу в Україні та країнах світу в постійних цінах 2005 року, тис. дол.

Складено автором на підставі даних: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C.: The World Bank, 2011.

У загальносвітових обсягах національного багатства¹⁷ частка України 2005 року також залишалася низькою, збільшившись упродовж 2000–2005-х на 0,04 в. п. – до 0,2%. Порівняємо: частка Польщі – 0,7%, Росії – 1,5%, Китаю – 3,5%, США – 30,7% (табл. 4).

Превалювання США на світовій арені за питомими загальними обсягами національного багатства обумовлено великими частками нематеріального капіталу (34,3% загальносвітових обсягів) і виробленого капіталу (23,8%), водночас чисті іноземні активи склали -103,4% загальної їх суми у світі, що свідчить про перевищення від'ємним сальдо чистих іноземних активів загальносвітового від'ємного сальдо на 3,4 в. п.

¹⁶ Див.: *Auty R.M. Resource Abundance and Economic Development* / R. M. Auty. – Oxford : Oxford University Press, 2001.

¹⁷ Світ у цьому разі умовно складається з 154 країн, за якими зроблено розрахунки фахівцями Світового банку (за 2000 і 2005 роки).

Таблиця 4

Світова структура національного багатства 2005 року і структурні зміни впродовж 2000–2005 років

Країна	Кількість населення (2005)		Структура НБ за складовими (2005), % до загальносвітових обсягів				Національне багатство (2005), разом		Зміни структури НБ світу (2000–2005), в. п. Відносно загальносвітового обсягу
	млн осіб	% від загальносвітової кількості	Природний капітал	Вироблений капітал	Чисті іноземні активи	Нематеріальний капітал	млрд дол.	% від загальносвітового обсягу	
Україна	47,1	0,8	0,7	0,3	-0,7	0,1	1380,3	0,2	0,04
Польща	38,2	0,6	0,8	0,6	-6,5	0,8	5188,2	0,7	0,03
Бразилія	186,4	3,0	6,4	1,7	-16,2	1,9	14752,5	2,1	-0,07
Росія	143,1	2,3	10,3	2,0	-1,6	0,6	10471,1	1,5	0,24
Індія	1094,6	17,9	6,8	1,7	-5,9	1,2	11535,8	1,6	0,14
Китай	1304,5	21,3	12,0	6,3	18,6	2,1	25090,8	3,5	0,61
Південноафриканська Республіка	46,9	0,8	0,6	0,4	-1,8	0,6	4041,7	0,6	0,02
США	296,4	4,8	9,4	23,8	-103,4	34,3	217623,0	30,7	0,15
Греція	11,1	0,2	0,2	0,7	-8,9	0,7	4361,8	0,6	0,01
Ангола	15,9	0,3	0,5	0,0	-0,8	0,0	220,1	0,0	-
Швеція	9,0	0,1	0,3	0,7	-3,8	0,9	5666,6	0,8	-0,01
Норвегія	4,6	0,1	1,2	0,7	8,5	0,5	3984,1	0,6	-0,04
Німеччина	82,5	1,3	1,1	6,5	25,8	6,7	45127,3	6,4	-0,65
Велика Британія	60,2	1,0	0,9	4,1	-22,0	6,4	39907,5	5,6	0,05
Світ	6128,3	100,0	100,0	100,0	-100,0	100,0	707723,9	100,0	-
БРІКС	2775,5	45,3	36,1	12,2	-7,0	6,5	65891,8	9,3	0,95
Країни з низьким і середнім доходом	5115,8	83,5	67,4	22,3	-75,8	15,5	139580,0	19,7	1,54
Європа і Центральна Азія	408,1	6,7	14,3	4,4	-22,2	3,4	29684,2	4,2	0,54
Країни з високим доходом	1012,5	16,5	32,6	77,7	-24,0	84,5	568147,8	80,3	-1,54
ОЕСР	953,8	15,6	23,9	75,5	-90,1	83,5	554580,8	78,4	-1,48

Розраховано автором на підставі даних: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C.: The World Bank, 2011.

У контексті підвищення продуктивності використання природоресурсного капіталу як складової національного багатства України важливим є, зокрема, подолання "ресурсного прокляття", що полягає в наявності зворотного зв'язку між забезпеченістю країни сировинними ресурсами та її економічним зростанням, а наша країна належить до країн із значним природоресурсним потенціалом. Обсяг природоресурсної ренти відносно

ВВП в Україні, за даними Світового банку¹⁸, впродовж 1990–2011 років істотно перевищував відповідні показники багатьох країн, підвищившись з 1990-го до 2000 року на 4,3 в. п. – до 9,9%, і знизившись 2011-го до 6,1%, натомість, приміром, у Греції, Швеції, США і Польщі 2011 року це співвідношення було більше ніж удвічі меншим – 0,6%, 1,2%, 1,6% і 2,6% відповідно (рис. 11).

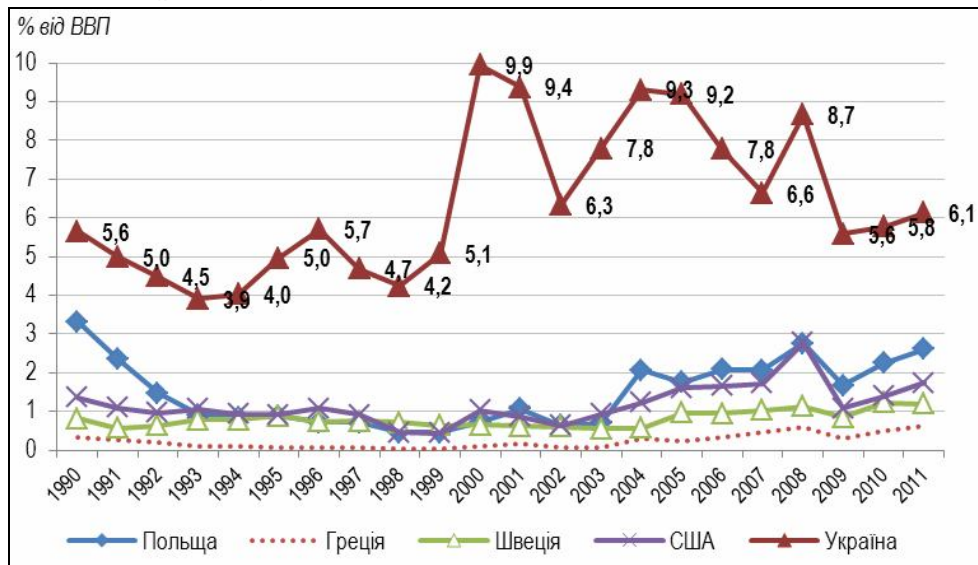

Рисунок 11. Порівняльна динаміка співвідношення природоресурсної ренти і ВВП в Україні, Польщі, Греції, Швеції та США, %

Розраховано автором на підставі даних: Economy & Growth // The World Bank. – 2014 // <http://data.worldbank.org>; Environment // The World Bank. – 2014 // <http://data.worldbank.org>.

У низці країн, зокрема, Норвегії та Росії, величина співвідношення природоресурсної ренти і ВВП у 1990–2011 роках була набагато більшою, ніж в Україні. Так, у період 1990–2000 років у Норвегії вона збільшилася майже удвічі – з 10,9% до 19,4% з наступними піками 2005 року (20,4%) і 2008-го (21,7%), поступово нерівномірно зменшившись до 13,55% 2011-го. В Росії максимальним значення цього показника було 2000 року (43,1%), а впродовж 2000–2011 років зменшилося на 21,1 в. п. – до 22,03% (рис. 12).

Причому в Росії більшими, ніж в Україні, є як обсяги природо ресурсної ренти, так і негативні її наслідки. Передусім, це обумовлено нижчими стимулами інвестування в розвиток людського потенціалу й у тому числі капіталу, оскільки великі обсяги ренти у видобувних галузях провокують невиробничу активність із її перерозподілу, що, своєю чергою, пригнічує розвиток економічних інститутів. Лівову частку національних

¹⁸ Природоресурсна рента, за дефініцією фахівців Світового банку, є різницею між вартістю відповідного виду ресурсу як продукції за світовими цінами (виробленої впродовж року) і виробничими витратами. Див.: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. – Washington, D.C.: The World Bank, 2011.

заощаджень поглинають видобувні сектори, кількість висококваліфікованих місць у яких є непропорційно малою порівняно з обробними секторами промисловості.

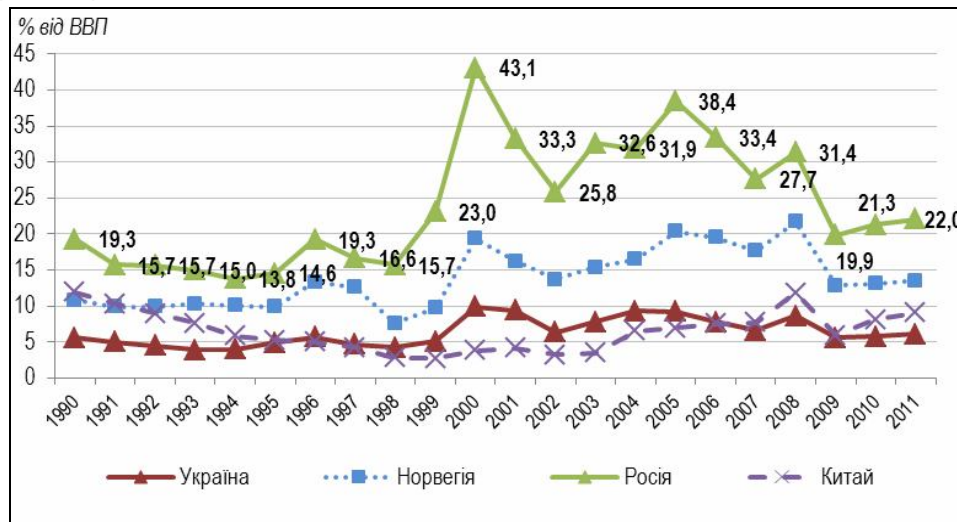

Рисунок 12. Порівняльна динаміка співвідношення природоресурсної ренти і ВВП в Україні, Норвегії, Росії та Китаї, %

Розраховано автором на підставі даних: Economy & Growth // The World Bank. – 2014 // <http://data.worldbank.org>; Environment // The World Bank. – 2014 // <http://data.worldbank.org>.

А от у Норвегії є позитивний досвід подолання "ресурсного прокляття". Застосування цього досвіду в Україні може сприяти зменшенню потоку зловживань у процесі перерозподілу природоресурсної ренти і перетворенню "прокляття" на благо. За законом норвезьке нафтове багатство є суспільною власністю і держава за допомоги податків і платежів акумулює майже 80% нафтової ренти. Через Стабілізаційний фонд і Фонд майбутніх поколінь держава інвестує нафтові доходи в іноземні цінні папери, зокрема, щоб забезпечити рівний доступ поточного і майбутніх поколінь до нафтового багатства країни, а також щоб запобігти перегріву економіки. В Україні, враховуючи цей досвід, потрібно створити систему акумулювання і перерозподілу коштів від використання природоресурсного потенціалу на реформування системи освіти, спрямоване на розвиток нових видів виробництва, відповідних ері суцільної інформатизації та побудови економіки знань.

Слід зазначити, що трактування багатства в СНР наразі є завузьким, а визначення обсягів нематеріальної складової за залишковим принципом, як це пропонують фахівці Світового банку, – неприпустимим. У СНР і таблицях СБ у форматі запасів необхідно враховувати всі складові національного багатства (людський і природоресурсний потенціал, основний капітал, елементи фінансового капіталу, що впливають на обсяг національного багатства, соціальний потенціал і екологічний капітал). А методичні підходи до оцінки НБ мають максимально охоплювати ринкові аспекти вартості його складових і майбутні вигоди від їх використання безвідносно до залишкового підходу.

Економічну оцінку людського потенціалу як сукупності накопичених властивостей людини, що формують її здатність продукувати нову вартість і отримувати дохід, необхідно здійснювати на основі комплексного підходу, що поєднує переваги доходного та індексного методу і відбиває як обсяги валового внутрішнього продукту, виробленого за рахунок людського чинника, так і параметри людського розвитку в Україні (демографічні, інформаційні, освітні та наукові) порівняно з іншими країнами. Здійснені за цим підходом розрахунки дозволили виявити, що станом на 1 січня 2008 року найбільша частка в загальному обсязі вітчизняного національного багатства – 62,5%, або 11,02 трлн дол., належала людському потенціалу (рис. 13).

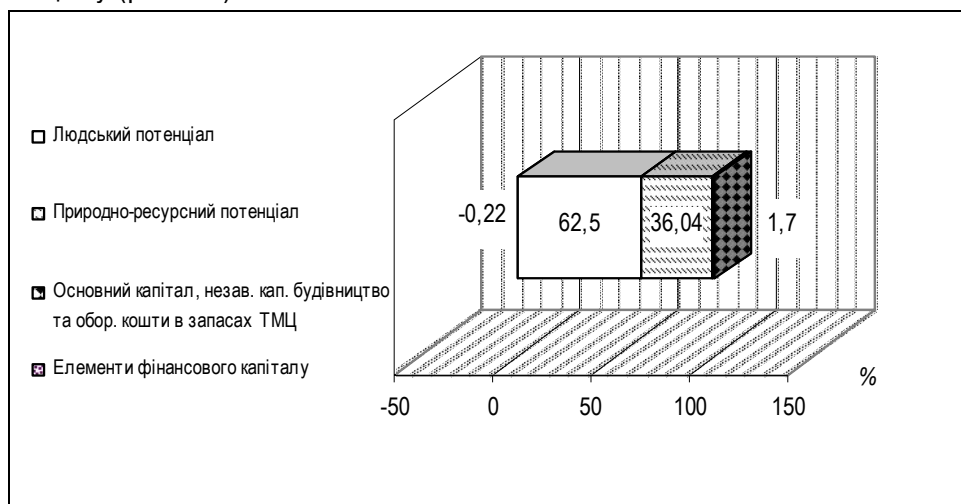

Рисунок 13. Структура національного багатства України станом на 1 січня 2008 року

Джерело: Бобух І.М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України. – К., 2010.

Людський потенціал інших досліджуваних країн унаслідок порівняно менших коливань рівнів ВВП і більшого абсолютного й відносного розміру оплати праці найманих працівників значно перевищує його обсяг в Україні, де на душу населення на початку 2008 року припадало 234,7 тис. дол. людського потенціалу. Для порівняння: в Польщі цей показник дорівнює 407,1 тис. дол., у Росії – 283,8, Швеції – 1010,8, Фінляндії – 861,9, Німеччині – 1041,5, Франції – 977,0, Швейцарії – 1451,9, США – 1321,7, Великій Британії – 1156,0 тис. дол. Другим за величиною елементом національного багатства України є природоресурсний потенціал, частка якого на 1 січня 2008 року становила 36,04%. У структурі природоресурсної складової національного багатства найбільша частка належить земельним ресурсам (26,4% загального обсягу НБ і 78,38% природоресурсного потенціалу). Доволі суперечливою є динаміка основного капіталу, частка якого в загальному обсязі національного багатства України на початку 2008 року складала 1,7%, дорівнюючи 1 047,6 млрд грн (207,4 млрд дол.). Стан і якість, а також економічна оцінка основного капіталу в Україні потребують істотних змін. Найбільш специфічними складовими національного

багатства України впродовж останніх років є елементи фінансового капіталу, які впливають на його обсяг (чисті іноземні активи НБУ, чисті іноземні активи інших депозитарних корпорацій, зовнішній борг сектора державного управління, зовнішній борг інших секторів, міжфірмовий борг прямим інвесторам) і сумарна величина яких є від'ємною (-0,22% НБ станом на 1 січня 2008 року).

Напрямки вдосконалення показників вимірювання сталого розвитку:

1) необхідно розробити нову концепцію відбиття процесів формування і використання заощаджень у СНР (а також у розрахунках СЧЗ Світового банку), що враховуватиме різні аспекти процесу капіталоутворення, а не тільки ті, що стосуються основного капіталу, використання деяких видів природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і видатків на освіту. Формування засад сталого розвитку вимагає більш різнобічного тлумачення успішності цих процесів, аніж це передбачено можливостями потокових показників заощадження;

2) національне багатство країн, яке відбиває їх загальний ресурсний потенціал, результати і передумови економічного розвитку, слід розглядати як інтегральний показник сталого розвитку. Для детальної інтерпретації успішності реалізації засад сталого розвитку можна використовувати, зокрема, співвідношення між капіталом як складовою НБ і незадіяним потенціалом, збалансованість формування різних видів капіталу, пропорції обсягів потокових показників зміни ресурсів відносно їх запасів. А потокові індикатори економічних змін (у тому числі ВВП, ВНД, обсяги споживання, заощадження і нагромадження) слід розглядати в безпосередньому взаємозв'язку з обсягами і структурою національного багатства;

3) концепцію заощадження і нагромадження в СНР і дослідженнях СБ слід привести у відповідність з оновленою і розширеною концепцією НБ. Вона має відбивати процеси заощадження і нагромадження за всіма видами капіталу, що входять до складу національного багатства: людським, природоресурсним, основним, соціальним, екологічним, а також елементами фінансового капіталу, які впливають на обсяг НБ. Це сприятиме формуванню надійного макроаналітичного каркасу для обґрунтування національних і міжнародних стратегічних рішень щодо підвищення рівня життя людей і впровадження пріоритетів сталого розвитку.

Надійшла в редакцію 18.06.2015 р.

MACROECONOMICS. TEXTBOOK

Topic 29. SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ESSENCE, PRINCIPLES AND PERFORMANCE MEASUREMENT

Iryna Bobukh

Author affiliation: Iryna Bobukh, Doctor of Economics, Institute for Economics and Forecasting. Email: irinnr@ukr.net.